

P. KOCSIS RÉKA

Könyvtörténeti tanulságok az ómagyar kódexek marginálisai nyomán

Bevezetés

A kéziratok utóéletének fontos lenyomatai a használók által többnyire a margókon hagyott különféle bejegyzések, a marginálisok. Nincs ez másként az ómagyar nyelven (zömmel XV–XVI. században) keletkezett kódexek esetében sem. A magyar történelem ismeretében nem meglepő az a tény, hogy középkori kézírataink nagyon nagy hányada az idők során megsemmisült, így az a 44 ómagyar nyelven keletkezett kódex, amely mégiscsak túlélte valahogyan az évszázadokat, különösen is nagy megbecsülésnek örvend a nyelvtörténészek, irodalomtudomány vagy a művészettörténet kutatóinak körében is. Minden kézirat egyedi nevet kapott, tárgyi, illetve nyelvtörténeti forrásként való feltárásuk pedig az egyetemes magyar művelődéstörténet szempontjából is igen fontos. A kéziratok történetének kutatása során – nem is ritkán – akár néhány évszázados hiánnyal is szembesülhetünk. A kezdet és a vég a legtöbb kódex esetében valamilyen módon kikövetkeztethető: a készülés-készítés körülményeiről valamint az általában XIX. századi megtalálásról többnyire rendelkezésre állnak információk, de sok kódex XVII–XVIII. századi története ismeretlen, vagy csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg vele kapcsolatban. Ezeknek a „kódextörténeti lyukak”-nak a befoltozására esetenként jól hasznosíthatók a kéziratok későbbi használói által hagyott különféle bejegyzések, nyomok, marginálisok. A hosszabb-rövidebb szövegek vagy egyéb nyomok paleográfiai, helyesírási, nyelvi jellemzői árulkodhatnak azonos kezekről vagy bejegyzői környezetéről, és összevetésük lehetőséget teremt olyan összefüggések feltárására is, amelyekre más források alapján nincsen rálátásunk. A dolgozat első felében a kódextörténeti szempontból jól használható marginálisok típusait vonultatom fel, az ómagyar kódexek példáival szemlélítve őket, második részében pedig négy kódex történetével kapcsolatban mutatok be olyan mozzanatokat, amelyekre a marginálisok jelentette nyomok alapján következtethetünk.

Korábbi kutatások és módszertani megjegyzések

A magyar kódexek történetével kapcsolatban szembeűnő, hogy a XVII. századra kialakult egy felvidéki (pozsonyi, nagyszombati) klarissza „gyűjtőhelyük”. Ennek oka a művelődési és történelmi körülményekre vezethető vissza. Mivel a magyar kódexirodalom használói elsődlegesen az apácakolostorok lakói voltak, és mivel a török fenyegetettség hatására az ország középső részén elhelyezkedő kolostorok lakói elsősorban az ország északi felébe tudtak menekülni, ezért kerültek a menedéket kérő és kapó apácákkal együtt a magukkal hozott kódexek is a nagyszombati és pozsonyi klarisszákhoz.¹ A 44 fennmaradt kódex közül 31 köthető valamilyen módon a klarisszákhoz: vagy nekik készült, vagy hosszabb-rövidebb ideig a rend tulajdonában volt. Ezek többsége, 22 kézirat tartalmaz klarissza apácáktól származó bejegyzéseket.

Egy korábbi vizsgálat során az Érdy-kódex² egyik bejegyzőjéről, a „szálkás kéz”-ről sikerült paleográfiai és tartalmi érvekkel bizonyítani, hogy azonos az Érsekújvári kódex³ egyik marginálisokat hagyó kezével.⁴ Ez kétségtelenné teszi azt a szakirodalomban eddig feltételesen kezelt állítást,⁵ hogy az Érdy-kódex a XVII–XVIII. század során egy ideig a nagyszombati klarissza zárdában volt.⁶ Jelen írásban négy további kódex történetének egy-egy mozzanatát vizsgálom meg a klarissza bejegyzések fényében: a Tihanyi, Nagyszombati és a Jókai-kódex esetében a klarisszáktól való elkerülés időpontja kérdőjeleződik meg, az Apor-kódexnél pedig a vándorlási útvonal kapcsán merülnek fel kérdések.

Az anyaggyűjtést a kódexekről elérhető nagyfelbontású digitális másolatok vagy ezek hiányában az eredeti kódexek tanulmányozásával végeztem. Így állt össze egy legalább 800 marginálist tartalmazó korpusz, amely alkal-

¹ A szerzetesrendek vándorlásaihoz lásd KARÁCSONYI János (1924), *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II.* Budapest, MTA. 509.

² Érdy-kódex (ÉrdyK.): Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNY 9.

³ Érsekújvári kódex (ÉrsK.): Budapest, MTA Kézirattára, K 45. Kiadása: *Érsekújvári kódex 1529–1531. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*, közléteszi: HAADER Lea (2013), Budapest, Tinta Könyvkiadó, MTA Nyelvtudományi Intézet Nyelvtörténeti Osztály, MTA–OSZK Res Libraria Hungariae/Fragmenta Codicum Kutatócsoport. (Régi Magyar Kódexek, 32.)

⁴ P. Kocsis Réka (2019), Ómagyar kódexek klarissza apácák használatában. In FORGÁCS Tamás – NÉMETH Miklós – SINKOVICS Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 231–244.

⁵ VOLF György (1876), Előszó. In VOLF György (közléteszi), *Régi magyar codexek: Érdy-codex I. fele. Nyelvemléktár VI.* Budapest, MTA. v–xvi, xii; HAADER Lea (2009), Én édes Istenem, segíts engemet erre az könyvre! A kódexek tanúságaiból. In KOROMPAY Klára – TERBE Erika – C. VLADÁR Zsuzsa – ZSILINSZKY Éva (szerk.), *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 35–47, 39–40.

⁶ P. Kocsis 2019:238–242.

mas arra, hogy a kódexek marginálisait egységben látva az azokkal kapcsolatos nyelv-, könyv- és művelődéstörténeti kérdések megválaszolása felé tegyünk lépéseket.⁷ Ezen munka során marginálisnak tekintek minden olyan jegyzetet, amelyet „a margókra vagy a könyv más üres részeire írtak”⁸, illetve esetenként – mivel olyan kevés bejegyzés származik egy-egy kéztől – bevonom a vizsgálatba a sor- és szövegek közötti javításokat is.

A „jól használható” marginálisok típusai

Általánosságban elmondható, hogy a könyv- és kódextörténet szempontjából azok a legkönnyebben használható marginálisok, amelyek dátumot, hely- vagy személynevet tartalmaznak. Szerencsésebb esetekben maguk a kódexek tulajdonosai, használói egyértelmű, szöveges bejegyzésekben örökítették meg számunkra kilétüket, így tájékoztatva minket a kódexek tulajdonoscsereiről, vándorlásáról. Így olykor egészen pontos életutak maradtak ránk kifejtett formában. Ilyen például a Jordánszky-kódex⁹ bejegyzése: *Librum hunc, post abolitum A 1782. Conventum Clarissarum Tirnaviae / per se obtentum, donavit mihi die 29 Maji 820. [splits] D. Mathias Fába, Notarius VCapli Strigon. AJ mp EMSC SubCustos.* (JordK. 24r). Vagy a Keszthelyi-kódex¹⁰ bejegyzései közül a következő: *Ez régi Papistas Psalteriumot / attá Németujvári Gvárdián Szombatheli / Benedek Ennekem Sankó Miklós-nak / Az várbol szekerekel hozták alá az sok könyvekett / az Bibliotekából, Es az kj nékik ném teczet el / rökéntöttek el égettek, mintha az Isten az ő igasságos / Evangeliomjat aval elnijomtak volna az köröztényök / szemök elől: az kit az Isten inkább kitündököltet, annival. / méniuel ök el akarjak rökkéntenij Anno 1667 17 Novémbj* (KeszthK. 1r).

⁷ Korábbi publikációk a témában: P. Kocsis Réka (2017), Marginálistípusok az ómagyar nyelvemlékkódexekben. *Magyar Nyelv* 113, 42–58; P. Kocsis Réka (2018a), Elméleti és gyakorlati szempontok a marginálisok vizsgálatához. In FAZEKAS Boglárka – KAPOSZI Diána – P. Kocsis Réka (szerk.), *Csomópontok – Újabb kérdések a Félúton műhelyéből. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 12. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány. 24–38; P. Kocsis 2019.

⁸ SHERMAN, William H. (2008), *Used Books. Marking Readers in Renaissance England*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. xi.

⁹ Jordánszky-kódex (JordK.): Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, MSS II. 1. Kiadása: *A Jordánszky-kódex bibliafordítása*, sajtó alá rendezte és kinyomatta: TOLDY Ferenc, az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta: VOLF György (1888), Buda. (Régi magyar nyelvemlékek, 5.)

¹⁰ Keszthelyi kódex (KeszthK.): Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNy 74. Kiadása: *Keszthelyi Kódex 1522. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, közléteszi: HAADER Lea (2006), Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. (Régi magyar kódexek, 30.)

Szintén nagyon hasznosak ilyen szempontból a possessor-bejegyzések, amelyek származhatnak intézménytől vagy magánszemélytől, állhatnak csupán egy-egy névből, vagy lehetnek bővebbek. Intézményhez tartozást rögzítenek az egyes konventek nevei, pl. *Pro Sorore Conventus Posoniensis* (NádK.¹¹ kötés), *Conuentus Nimet Uyuarieinsis 1661* (KeszthK. 4r). Ha egy név közismertebb személyt jelöl, visszanyomozva tudunk következtetéseket megfogalmazni a kódexek történetével kapcsolatban. Ilyen például a Münchener kódex,¹² amelyben a *Iohannis Alberti Widmanstetterii* név szerepel (MünchK. 8r), akiről tudjuk, hogy bécsi könyvgyűjtő volt, vagy Batthyány Boldizsár neve a Keszthelyi kódexben (*Balthasaris de Batthyan* – KeszthK. 4r), és a *Petrus Apor* névbeírás az Apor-kódexben (AporK.¹³ kötés). Más esetekben nem feltétlenül tudjuk kideríteni, hogy kik lehettek a nevüket beíró személyek. A Lobkowicz-kódex¹⁴ kötéstábláján például Hans Gebbl neve szerepel, aki a (német-)római császár szolgájának vallja magát, de a nevéen és német származási helyén túl nem tudunk róla semmit: *1.5.8.5. Hanns Gebbl von Mitfeld der Rem. Kay. Mayth. Dienner* (LobkK. kötés). Hasonlóan csak a nevét ismerjük a Lázár Zelma-kódex egy bejegyzőjének: *Sum possessor huius libri / Gregorius Thamas / Anno Domini 1 6 3 8 / die Aprilis 9. Anno / aetatis suae 19 uertendo* (LázK.¹⁵ 155r).

Főleg apácák esetében a konkrét személyeket sokszor nem tudjuk azonosítani. Az apácarendhez való kötésben segít azonban, ha kettős női nevek fordulnak elő a kéziratokban, mert úgy tűnik a dupla névadás a klarisszákra jellemző volt. Néhány példa Schwarcz¹⁶ gyűjtése alapján: Csáky Éva Fran-

¹¹ Nádor-kódex (NádK.): Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 1. Kiadása: *Nádor kódex 1508. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata*, közléteszi és a jegyzeteket írta: PUSZTAI István (1994), Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 16.)

¹² Münchener kódex (MünchK.): München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hung. 1. Kiadása: *A Münchener Kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt*, szerk.: NYÍRI Antal (1971), Budapest, Akadémiai Kiadó. (Codices Hungarici, 7.)

¹³ Apor-kódex (AporK.): Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, A. 1330. Kiadása: *Apor-kódex 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*, közléteszi: HAADER Lea – KOCSIS Réka – KOROMPAY Klára – SZENTGYÖRGYI Rudolf (2014), Budapest, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum – OSZK – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. (Régi magyar kódexek, 33.)

¹⁴ Lobkowicz-kódex (LobkK.): Lobkowicz hercegi család könyvtára és archívuma, Nelahozeves, Csehország, VI. Fg 30. Kiadása: *Lobkowicz-kódex 1514. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Közléteszi: REMÉNYI Andrea (1999), Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 22.)

¹⁵ Lázár Zelma-kódex (LázK.): Budapest, MTA Kézirattár, K 41. Kiadása: *Lázár Zelma-kódex XVI. század első negyede. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Közléteszi: N. ABAFFY Csilla (1992), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 14.)

¹⁶ Vö. a Swaracz Katalin összeállította névtárral: SCHWARCZ Katalin (1994), *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*. (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 6.) Szeged, Scriptum. 55–58.

ciska, Erdődy Klára Erzsébet Zsófia, Fodor Zsuzsanna Hyacinta, Forgách Mária Angéla, Ujfalussy Judit Magdaléna. Több kódexbe is bejegyez Ballassa Mária Viktória (CzechK.¹⁷ 21v, LányiK. előzék), nagyszombati apátnő (1691–1694), és az ÉrsK. kötéstábláján említik *Mater Anna Franciska* alakban Orbovai Jakusics Judit Anna Franciskát, szintén nagyszombati apátnőt (1646–1652). Ezek alapján a Gömör-kódexbe¹⁸ bejegyző *Vrsula barbara* név (GömK. 11) birtokosáról feltételezhetjük, hogy szintén klarissza apáca volt.

Más esetekben helynevek lehetnek segítségünkre a kötet vándorlásában. Ezek jellemzően a jogi és egyéb vegyes tárgyú bejegyzésekben szerepelnek. Példák: <1613> *Anno Domini 1613, / dje 3 Junij Consecratum / est, Capellum Pauly Kosa / in Hozzu- Azzo: per fratrem / Gasparum Gouarganum <Czyky> Chichiensem: / In praesencia Reverendorum / Patrum: Pauli Veres / Petri Somolay Imeriey / Geme Josephi Pecze / Joannis Gellerd mp / Fratris Ambrus* (DebrK.¹⁹ 631), *Anno Domini 1661 Eztendőben Alih Bassa puztita Erdelt tüzzel vassal. Enis akkot temetem el Havasba’ a szovata vize mellett az en edes feleségemet Bala margitot kis aszonj napian ki helben [...]* (DebrK. 632).

Ezek mellett sok információt rejthetnek a sokszor nem is szándékosan hátrahagyott nyomok, mint például egyszerű firók, jelölések vagy tollpróbák, illetve bármilyen szöveg, ha esetleg másik kódexben is feltűnik ugyanaz a kéz. Ezeknek a bejegyzéseknek az elsődleges célja nem az volt, hogy tulajdonlást rögzítsen – csak egyszerű szövegjavítások, vagy bármilyen más használat nyomai –, visszafejtve mégis árulkodhatnak a kódexek sorsáról. A felderítéshez és összevetéshez értelemszerűen elengedhetetlenül szükséges a teljes anyag összegyűjtése, egyben látása, hogy egy-egy összefüggés szemet szúr hasson, felbukkan hasson. A továbbiakban négy kódexszel kapcsolatban igyekszem a marginálisok segítségével és alapján ilyen mozzanatokot feltárni.

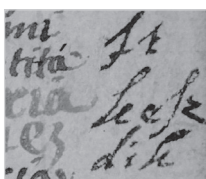
¹⁷ Czech-kódex (CzechK.): Budapest, MTA Kézirattár, K 42. Kiadása: *Czech-kódex 1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*. Közéteszi: N. ABAFFY Csilla (1990), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 4.)

¹⁸ Gömör-kódex (GömK.): Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNy 5. Kiadása: *Gömör-kódex 1516. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Közéteszi: HAADER Lea – PAPP Zsuzsanna (2001), Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. (Régi magyar kódexek, 26.)

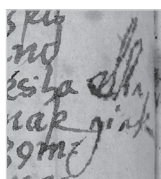
¹⁹ Debreceni kódex (DebrK.): Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, R 524. Kiadása: *Debreceni kódex 1519. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*. Közéteszi: ABAFFY Csilla – REMÉNYI Andrea – MADAS Edit (1997), Budapest, Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 21.)

Kódextörténeti mozzanatok a marginálisok tükrében

A klarissza olvasáskultúrával foglalkozó egyedülálló munkájában Schwarcz Katalin a Tihanyi kódexet²⁰ a klarisszáknak készült, de tőlük a XVII. századra elkerült kódexek közé sorolja.²¹ A kódex kiadásának készítői tőle veszik át ezt az információt, és kiegészítik azzal, hogy a kódexnek feltehetően az első kötése, amelynek leírását az első ismertető, Guzmics Izidor jóvoltából ismerjük, 1620 körül a pozsonyi klarisszáknál készülhetett, és ott kapta a rajta olvasható *BETBVCHLIN* ('imádságos könyvecske') címet is.²² A pozsonyi tartózkodást annak alapján feltételezik, hogy a pozsonyi klarisszáknak az 1610-es évek végén voltak német fejedelemasszonyaik, ami egybecseng a német címadással. Mindezt jól támogatják a kódex marginális bejegyzései is. Létezik ugyanis egy úgynevezett „tartalomjegyzékes kéz”-ként ismert bejegyző,²³ aki több, Pozsonyban járt kódexben hagyott nyomot. Bejegyzései könyvtárosi tevékenységre utalnak, amelyhez tartalom és megformáltság tekintetében is nagyon hasonlókat találunk a Tihanyi kódexben: a bejegyzések egy – valószínűleg felovasandó, esetleg másolandó – szövegszakasz elejét és végét jelölik meg: *It keszdk* (28r), *elhagiak* (30v). Ezekhez legközelebb a WeszprK.²⁴ két bejegyzése áll: *It kesdik* (7v), *Edig* (30v).

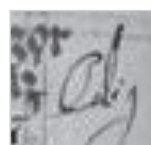
TihK. 28r

TihK. 30v

WeszprK. 7v

WeszprK. 30v

Schwarcz forrásmegjelölés nélkül állítja, hogy a kötet a XVII. században már nem volt klarissza tulajdonban – az íráskép és a többi kódexbe is jegyző kézzel való azonosság viszont valószínűvé teszi, hogy a kézirat még a XVII. (és akár a XVIII.) század során is a Pozsonyban tartózkodó kódexek

²² Kovács Zsuzsa (2007), Bevezetés. In Uő (szerk.) (2007), *Tihanyi kódex 1530–1532. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Budapest, Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi Magyar Kódexek, 31.) 7–48, 29–30.

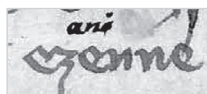
²³ PUSZTAI István – MADAS Edit (1994), Bevezetés. In PUSZTAI István (1994), *Nádor-kódex 1508. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 16.) 7–23, 9–10.

²⁴ Weszprémi-kódex (WeszprK.): ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest, Cod. Hung. 8. Kiadása: Weszprémi-kódex XVI. század első negyede. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, közléteszi: PUSZTAI István (1988), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988. (Régi magyar kódexek, 8.)

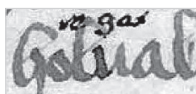

között volt. Innen kerülhetett számunkra ismeretlen módon Tihanyba, ahol a XIX. század végén fedezték fel.

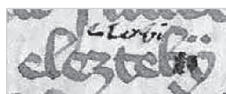
A Jókai-kódex keletkezéstörténete körül sok kérdés merül fel. A kódexet tartalma miatt a Ferenc-rendhez kötik, de vitatják, hogy apácáknak, vagy latinul gyengén tudó szerzeteseknek készülhetett-e inkább a fordítás.²⁵ Schwarcz Katalin mint klarissza eredetű kódexszel számol vele, amely azonban a XVII. század elejére már nem volt a rend birtokában.²⁶ Ennek valószínű szakirodalmi háttere Volf György megállapítása lehet, aki szerint a kódexet a XVI. század második felében apácák, de nem klarisszák birtokolták. Azért gondol más rendre, mert egy helyen a „my attyank Bodog ferenc” megnevezésből a „mi atyánk” törölve van.²⁷ Valóban, de ez csak egyetlen szöveghely. A kódex marginálisai ezzel szemben viszont arra engednek következtetni, hogy a kötet még a XVII–XVIII. század során is klarissza környezetben lehetett. A kódex első felében apró betűkkel, fekete tintával tesz valaki bejegyzéseket, hasonlókat az Érdy- és a Nádor-kódexben találhatóéhoz.²⁸

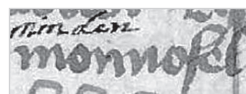
ezenne → *ani*
'annyi'
JókK. 4

holual → *regel*
'regel'
JókK. 5

elezteb → *elöbi*
'előbbi'
JókK. 10

monnofel → *mindkettö*
'mindkettö'
→ *minden*
JókK. 12

A bejegyző régies szavakat javít: nem töröl, pusztán a sorközbe jegyzi a modernebb megfelelőt. Az íráskép mellett a hangjelölés is XVII. századi bejegyzőre utal: jelen van már például a két pontos *ö*, az *u*-nak még lehet /v/ a hangértéke, illetve más klarissza sajátosságok is megjelennek, mint pl. a nem kettőzött hosszú mássalhangzók.

Az összes példa a Jókai-kódexből: *ezenne* → *ani* 'annyi' (JókK. 4), *eleuelatny* → *uilag* (JókK. 5), *eleuelattuum* → *előre* (JókK. 5), *holual* → *regel* (JókK. 5), *olýma* → *mint* (JókK. 10), *ewnenbneten* → *magaban* (JókK. 10), *velem zerkhewt* → *zerződuen* (JókK. 10), *vgý uala ewn belewle kjwl* → *elmeie* (JókK. 10), *elezteb* → *előbi* (JókK. 10), *monnofelnek* → *minden* (JókK. 12), *ezuýlagotmýa* → *?zerte* (JókK. 13).

²⁵ KERTÉSZ Balázs (2009), Jókai-kódex. In MADAS Edit (szerk.), „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 256–257.

²⁶ SCHWARCZ 1994:13.

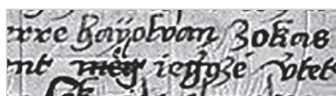
²⁷ VOLF György (1878), *Ehrenfeld Codex*. Budapest, MTA. (Nyelvemléktár, 7.) v–xxxiv, xii.

²⁸ P. KOCSIS 2019:241.

A Nádor- és Érdy-kódex példái a javítási szándékot és stílust tekintve nagyon hasonlóak, de az íráskép alapján csak a klarissza bejegyzői környezetet feltételezhetjük, a kézazonosság nem valószínű.²⁹

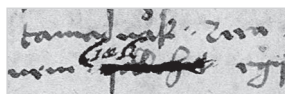
marhaua →
gazdagsággal
NádK. 201r

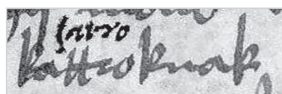
meg →
el
NádK. 201r

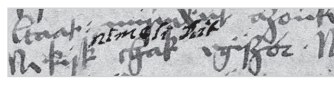
penzt →
forint
NádK. 201r

jollehet → Csak
ÉrdyK. 535

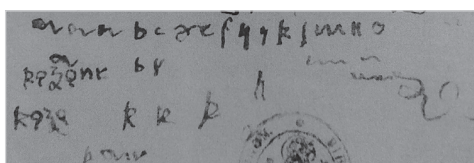

kattroknak → latro
ÉrdyK. 536

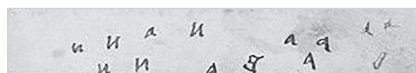

Nekyk 'valakik' → nimeli kit
'némelyikét' ÉrdyK. 616

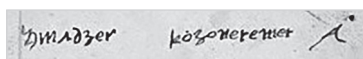
A Nagyszombati kódex³⁰ tollpróbái (NagyszK. 400) a betűformálást és az írás jellegét tekintve nagyon hasonlóak a Cornides-kódex³¹ tollpróbáihoz (CornK. 1r, 2r, 208v).

NagyszK. 400

CornK. 208v

CornK. 2r

CornK. 1r

²⁹ Bővebben l. P. Kocsis 2019:241.

³⁰ Nagyszombati kódex (NagyszK.): Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, MSS III. 178. Kiadása: *Nagyszombati Kódex 1512–1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*, közléteszi: T. SZABÓ Csilla (2000), Budapest, Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 24.)

³¹ Cornides-kódex (CornK.): Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 4. Kiadása: *Cornides-kódex 1514–1519. Hasonmás és kritikai szövegkiadás*, közléteszi: BOGNÁR András – LEVÁRDY Ferenc (1967), Budapest, Akadémiai Kiadó. (Codices Hungarici, 6.)

A kérdés a következők miatt izgalmas: a NagyszK. feltehetően az óbudai klarissza kolostor apácai számára készült, akik 1541-ben voltak kénytelenek elhagyni Óbudát, és Pozsonyba menekültek, ahonnan aztán a XVII. század során még többször is menekülniük kellett.³² A kódex szempontjából ez utóbbi már lényegtelen mozzanat, hiszen az 1617-ben – mint egy latin nyelvű possessorbejegyzés bizonyítja – már Kolenicz Márton diószegi plébános tulajdonában volt.³³ A Cornides-kódex viszont Ráskay-kódex, amelyet a szigeti domonkos apácák vittek magukkal Pozsonyba. Az ő vándorlásuk útvonala Kósa Jenő 1768-ban írt ferences rendtörténete alapján a következő volt: Várad (1541–1566), Nagyszombat, dominikánus kolostor (1566–1615), Nagyszombat klarissza kolostor (1615–1618), majd 1618-tól Pozsony, klarissza kolostor.³⁴ Maguk a kódexek tehát valószínűleg nem találkoztak egymással, a bennük megfigyelhető írásképek azonban feltűnően hasonlóak. Utalhat ez ugyanabban a korban írni tanuló apácákra, vagy egyszerűen a középkori betűvetési módok jellegzetességére. A kérdést nyitva hagyom, de a hasonlóság megemlítését fontosnak tartom.

Az Apor-kódex esetében a felvidéki tartózkodást, a klarissza tulajdont csak feltételezni lehet. A kódex sorsából visszafelé következtetve ezek a megállapítások tehetők: a kódex jelenleg a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdona, amelynek jogelődjéhez báró Apor Zsuzsánnától került. A kötéstáblán szerepel egy *Petrus Apor* névbeírás, melyet a szakirodalom az író Apor Péternek tulajdonított, azonban az író unokája is a *Péter* nevet viselte. A hagyományos szakirodalmi feltételezések szerint a kódex azon kapcsolat révén jutott a családhoz, amelynek nyoma az erdélyi kincstartó gróf Apor István (1638–1704, az író nagybátyja) végrendelete, aki nagyobb összeget hagyott a pozsonyi és nagyszombati nőszerzetekre. Ebből a nagyszombati klarissza apácák 1710-ben 1000 forintot fel is vettek. Boér Hunor egy a Székely Nemzeti Múzeum alapleltárába bejegyzett sor alapján, amely a kéziratot a „Corvin-könyvtárból elcsent”-ként említi, egy egészen más, kalandos budai–bécsi vándorlási útvonalat feltételez.³⁵

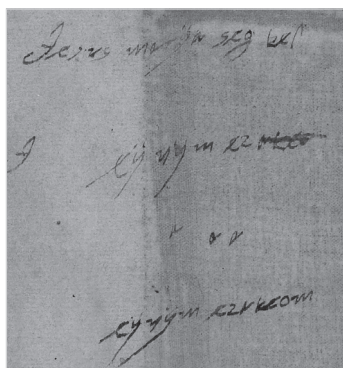
³² KARÁCSONYI 1924:509.

³³ T. SZABÓ Csilla (2000). Bevezetés. In Uő (szerk.), *Nagyszombati kódex 1512–1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Budapest, Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek, 24.) 7–19, 10.

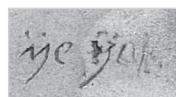
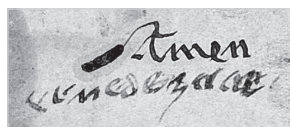
³⁴ HAADER Lea – MADAS Edit (2013), Bevezetés. In HAADER Lea (közvetítő), *Érsekújvári kódex 1529–1531. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Budapest, Tinta Könyvkiadó – MTA Nyelvtudományi Intézet Nyelvtörténeti Osztály – MTA–OSZK Res Libraria Hungariae/Fragmenta Codicum Kutatócsoport. (Régi Magyar Kódexek, 32.) 7–60, 19.

³⁵ HAADER Lea – KOCSIS Réka (2014), A kódex története. In HAADER Lea – KOCSIS Réka – KOROMPAY Klára – SZENTGYÖRGYI Rudolf (fóráskiad.) (2014), *Az Apor-kódex, 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és*

A kódex ismert történetéből azonban előrefelé is eljuthatunk a klarisz-szákhoz. Az Apor-kódexszel több szálon is szorosan összefügg a premontrei apácákhoz köthető Lányi-kódex: a két kéziratn azonos kéz is dolgozott, az Apor-kódex második fele szövegegységeiben is a premontreiekhez kapcsolható.³⁶ A két kódex kötése annyira hasonló, hogy nemcsak egyértelműen ugyanabban a budai műhelyben készült, de azt is feltételezik, hogy egyszerre köthették őket.³⁷ A Lányi-kódex egészen biztosan a nagyszombati zárdában járt, amint azt egy nagyszombati klarissza, Balassa Mária Viktória – aki 1691–1694 között apátnő is volt – bejegyzése kétségtelenné teszi. Emiatt feltételezhetjük, hogy a kötetés után a két kódex azonos (de számkra ismeretlen) útvonalon jutott el Nagyszombatig.³⁸ A kódexben nem sok marginálissal találkozunk, de az egyébként megtépzott kötéstáblákon van néhány tollpróba, amelyek nagyon hasonlóak a klarissza környezetben használt kódexekéhez, például az Érsekújvári kódex kötésén lévőkhöz.

Érsek. előzék

AporK. első és hátsó kötéstábla

jegyzetekkel. Budapest – Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. (Régi magyar kódexek, 33.) 25–31, 28–29.; BOÉR Hunor (2009), Adatok az Apor-kódex és a Cse-reyné-kódex kutatástörténetéhez. In GÁBOR Csilla – LUFFY Katalin – SIPOS Gábor (szerk.) (2009), *Erdély reneszánsza: a 2008. október 8–11. között tartott konferencia előadásai.* Kolozsvár, EME. 267–285, 278–280.

³⁶ HAADER Lea (2017), Egy neurolingvisztikai eset a 16. század elejéről: az Apor- és a Lányi-kódex közös keze. In FORGÁCS Tamás – NÉMETH Miklós – SINKOVICS Balázs (szerk.) (2017), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 95–108.

³⁷ TÓTH Zsuzsanna (2014), Az Apor-kódex kötése. In HAADER Lea – KOCSIS Réka – KOROMPAY Klára – SZENTGYÖRGYI Rudolf (forráskiad.) (2014), *Az Apor-kódex, 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel.* Budapest – Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. (Régi magyar kódexek, 33.) 89–105.

³⁸ HAADER, KOCSIS 2014:27.

Ezek közül ki szokás emelni egy talán *een edez clar*[...], vagyis „én édes Klár[ám]” olvasatú bejegyzést a hátsó kötéstáblán, amely önmagában is valamelyest gyanúra adhat okot, de messze nem bizonyosság. A többi tollpróbával együtt, azok vonalvezetését és jellegét is figyelembe véve, az egyéb érv mellett felsorakoztatva azonban erősen támogatja a kódex klarissza környezetben való megfordulását.

Tanulások és összegzés

Tanulmányom célja az volt, hogy bemutassam: a számos egyértelmű – szándékosan vagy szándéktalanul hátrahagyott – nyom mellett, amelyek az ómagyar kódexek történetének megismeréséhez direkt módon visznek közel bennünket, nem elhanyagolható a sok kisebb-nagyobb „másodlagos” bejegyzés, javítás, firka tanúsága sem. Ezek közvetve nyújthatnak információt egy-egy kódex történetének állomásairól: egykori hollétéről vagy tulajdonosváltásáról. Az ilyen „nyomravezetők” esetében azonban csak a teljes anyag együttes vizsgálata, valamint többféle tudományág módszerei és megközelítései vezethetnek eredményre. Maga az eredmény is sokszor csupán annyit jelent, hogy az adott kódex történetéhez egy-egy kisebb mozzanatot, sejtést, morzsát adunk hozzá, ezáltal némi javítást eszközölve a töredett képen.

KÉPEK FORRÁSAI:

Tihanyi kódex: MNy 75., OSZK, Budapest,

<https://www.mek.oszk.hu/15900/15943/>

Weszprémi-kódex: Cod. Hung. 8., ELTE EK, Budapest,

<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/18398>

Nádor-kódex: Cod. Hung. 1., ELTE EK, Budapest,

<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/10529>

Érdy-kódex: MNy 9., OSZK, Budapest,

<http://sermones.elte.hu/erdy/>

Nagyszombati kódex: MSS III. 178., Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom,

http://esztergom.bibliotheca.hu/scan/ms_iii_178/index.html

Cornides-kódex: Cod. Hung. 4., ELTE EK, Budapest,

<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/10540>

Érsekújvári kódex: K 45., MTAKK, Budapest,

<http://mek.oszk.hu/16300/16330/>

Apor-kódex: A. 1330, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy,

<https://mek.oszk.hu/16300/16329/>